

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

БАГМЕТ МИХАЙЛО ОЛЕКСАНДРОВИЧ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
МОЛОДІ УКРАЇНИ У 60-і - 80-і РОКИ: ТЕНДЕНЦІЇ,
ДЕФОРМАЦІЇ, УРОКИ

07.00.02 - Історія України

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

КИЇВ - 1993

4 (477)

Робота виконана в Інституті історії України Академії наук України

Офіційні опоненти:

- доктор історичних наук, академік АН України ТРОНЬКО П.Т.
- доктор історичних наук, професор ПАНІБУДЬЛАСКА В.Ф.
- доктор історичних наук, професор СТОЯН О.М.

Провідна установа - Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова.

Захист відбується "28" Травня 1993 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д0 І6.31.01 в Інституті історії України АН України /252001, Київ-І, вул. М. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Інституту історії України АН України.

Автореферат розісланий "15" Квітня 1993 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

ПІНЧУК Ю.А.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається новизною вирішуваних проблем, пов'язаних з процесом становлення незалежної, демократичної України, утвердження в новоствореній державі принципів свободи і гуманізму, уникнення в ній міжнаціональних конфліктів й інших соціальних потрясінь в екстремальних і жорстоких проявах, збереження політичної консолідації, досягнення економічної стабільності в суспільстві, реального запровадження ринкових структур і налагодження співробітництва з усіма зарубіжними країнами на рівноправній партнерській основі.

Новий політичний статус України, здійснення органами влади конструктивних рішень щодо швидшого подолання економічної кризи, наповнення новим змістом міждержавних стосунків, вироблення на терені самостійності концепції духовного відродження і формування та зміцнення у широкого загалу національної самосвідомості нагально вимагають від істориків теоретичного переосмислення комплексу різнопланових загальнолюдських цінностей, ґрунтовного наукового висвітлення пройденого й пережитого з його болями і трагедіями, поробками та помилками.

Розгортання подій в Україні посилюють необхідність наукового аналізу суперечливої практики виховання підростаючого покоління та проблем збоченого формування національної самосвідомості молоді у попередні роки.

Науково-теоретична й практична цінність дослідження обумовлюється необхідністю деполітизації виховного процесу та відмови від обскурантських ідеологічних стереотипів і класового догматизму, які спричинювали спотворення патріотичних почуттів і національної самосвідомості у громадян України.

Ретроспективний аналіз тенденцій, наукові обґрунтування негативного й позитивного потенціалу з попередньої суперечливої практики та мотивування орієнтацій на плюралізм, альтернативність, змагальність у духовній сфері сприятимуть представникам всіх національностей України чіткішому визначенню свого місця в розбудові суверенної держави, окресленню власних моральних цінностей і зміцненню всіх компонентів національної самосвідомості.

Саме з цією метою в дисертації у відповідності до сьогоденних реалій та нагромаджених знань розкривається етимологія й історико-філософське розуміння терміну "національна самосвідомість".

Перші наукові тлумачення національної самосвідомості, як складової частини суспільної свідомості, суттєвого компонента

духовного життя нації знайшли відображення в працях Й.Гердера і О.Бауера. Взагалі в зарубіжній літературі досить ґрунтовно розроблялися проблеми національної самосвідомості, причому не тільки щодо власних народів, а й до зарубіжних, у тому числі українського.

В межах колишнього СРСР суть, зміст і структура національної самосвідомості аналізувалися в працях Ю.В.Арутюняна, Ю.В.Бромля, Н.Д.Джанділіна, М.С.Джунусова, Л.М.Дросижевої, М.В.Ішимова, С.Т.Калтахчяна, М.І.Куліченка, І.І.Чесникової та інших авторів.

Однак, в 60-і - 80-і роки основна література про проблеми формування національної самосвідомості пружувалася в центрі, тобто в Москві, та в деяких так званих республіканських лабораторіях пружби народів. В Україні лише деяким дослідникам вдалося подолати чисельні заборони і перешкоди тоталітарного режиму й якоюсь мірою проаналізувати проблеми формування певних рис національної самосвідомості.¹

Тільки на нинішньому етапі розбудови суверенної України перед істориками, іншими дослідниками відкрилися напзвичайно сприятливі умови й можливості для зосередження належної уваги на об'єктивному дослідженні тенденцій, деформацій та уроків формування національної самосвідомості у народі України на різних історичних етапах й на новій політичній і економічній основі продовжити кращі наукові традиції попередників.

Звернення до сторінок соціальної пам'яті періоду 60-х - 80-х років, критичний аналіз змісту, форм і методів діяльності державних і громадських структур щодо збоченого формування національної самосвідомості у молодого покоління оприче глибокому розумінню причин існування різноманітних вузлів протидії сьогодення в усіх сферах політичного, соціально-економічного й духовного життя і обумовляє формування практичних рекомендацій, спрямованих на швидше духовне відродження народу України та зміцнення національної самосвідомості у широкого загалу.

Об'єктом дослідження є суперечливий досвід Верховної Ради, органів місцевої влади, інших державних структур, а також профспілок, молодіжних формувань, рад ветеранів війни та праці, жіночих рад, добровільних спортивних організацій, творчих спілок, то-
І. Крип'якевич І. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці ХУІ - на початку ХУІІ ст. // Український історичний журнал. - 1966. - № 2. - С.82-84; Апанович О. Національно-визвольні війни в епоху феодалізму // Там же. - 1965. - № 12. - С.29-36; Гусистий К.Г. До питання про утворення української нації. - К., 1967; Паславський І. "Старожитній наш народ руський..." // Жовтень. - 1968. - № 5. - С.126-128.

варисть оприяння обороні України /найіше ДТСААФ/, охорони пам'яток історії та культури, Червоного Хреста й інших громадських об'єднань у сфері виховання підростаючого покоління.

Критичному аналізу підлягає теорія й практика 60-х - 80-х років відносно збоченого формування в учнів і студентів патріотичних почуттів та національної самосвідомості.

Виявляються двоїсті моменти виховної роботи з молоддю у працівників системи культурно-освітніх закладів: клубів, театрів, бібліотек, культурно-спортивних комплексів, будинків народної творчості, парків культури та відпочинку тощо.

На чисельних фактах обґрунтовуються позитивні й негативні моменти й нереалізовані можливості виховного процесу з молодими виробничниками в сільських та міських трудових колективах.

Всебічно обмірковується реальний вплив періодичних випань, радіо, телебачення й лекторського активу на розкриття творчих сил підростаючого покоління й зміцнення у нього національної самосвідомості.

Безпосереднім предметом дослідження став викривлений процес формування у молодого покоління патріотичних рис та спетвореної національної самосвідомості. Вибір предмета дослідження зумовлений по-перше, тим, що молодь - значна соціальна сила. За повідомленнями Українського науково-дослідного інституту проблем молоді в Україні тільки віком від 16 до 20 років нараховується більше 10 млн. чоловік, тобто майже 20 відсотків дорослого населення¹. По-друге, сьогодні з поєднаними прагненнями і діями підростаючого покоління пов'язується доля суверенної України. Бо ж саме від глибини самосвідомості молодих людей, загалування їх волі, міцності національно-патріотичних почуттів, цілеспрямованої енергії залежать реальні перетворення України в перелову державу світового рівня, подальша передача наступним поколінням естафети духовності та ідеалів свободи. По-третє, на всіх історичних етапах молодь, будучи важливою соціально-демографічною групою населення, визнавалась не тільки об'єктом виховного впливу, а й носієм багатьох соціальних функцій, якому завжди були властиві ті чи інші риси національної самосвідомості. Нарешті, по-четверте, досі проблеми формування національної самосвідомості у молоді України не знаходили узагальнюючого відображення в працях істориків та інших дослідників.

1. П'ятий кут //Радянська Україна. - 1991. - 19 вересня; Яковенко В. Ставі проблеми молоді // Голос України. - 1992. - 26 лютого.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 60-х - 80-х років. Вивчення цього проміжку часу викликає значний науковий інтерес і має важливу практичну вагомість.

Досліджувані роки супроводжувалися суцільними політичними й соціально-економічними протиріччями, відсутністю плюралізму, деформаціями у вирішенні національного питання, спотвореннями виховного процесу, розгулом імперського адміністративного апарату, чисельними беззаконнями та гоніннями молодих вільнодумців і справжніх патріотів України.

Саме в 60-і - 80-і роки найбільше роздмухувалися міфи про те, що колишній СРСР перетворюється в ідеальну модель регулювання етнополітичних процесів і виняткову організацію міжнародних відносин. На практиці ж повсюдно не враховувалися закономірності розвитку націй і народностей, затушовувалися накопичені проблеми та вкрай деформувалися патріотичні почуття й збючувалася національна самосвідомість у підрастаючого покоління.

Безумовно, що й у тій складній атмосфері знаходилися свідомі представники інтелігенції та інших верств населення, які намагалися продовжити кращі традиції українського національно-визвольного поступу. Серед них виразно виділялися Микола Вінграновський, Іван Гель, брати Горині, Алла Горська, Іван Дзюба, Іван Драч, Іван Кандиба, Ліна Костенко, Левко Лук'яненко, Михайло Осадчий, Микола Руденко, Євген Свєдоток, Іван та Надія Світличні, Василь Симоненко, Василь Стус, Вячеслав Чорновіл та багато інших, що складала ядро дисидентського руху в Україні. Але їх дії щодо аналізу наболілих національних проблем, широкомасштабних порушень прав і свобод людини, звертання уваги на необхідність відтворення духовних скарбниць українського народу і зміцнення у нього національної самосвідомості повсюдно нещадно переслідувалися тогочасними владними структурами. От чому, як стверджував академік А.Д.Сахаров, чисельна кількість інакомислячих довгі роки провела в тюрмах, таборах та в психіатричних лікарнях. А такі з них, як славний український поет Василь Стус, вчитель Олекса Тихий, робітник і письменник Анатолій Марченко і загинули в ув'язненні¹.

На жаль, більшість молоді України про це тоді не знала. Світосприймання, національна самосвідомість основної маси внаків та дітчат затьмарювалися і здеформувалися улесливим видом перемож-
І. Сахаров А. Мир, прогресс, права человека. - Д., 1990. С.79-80.

них реляцій, безперервними офіційними запевненнями про переваги соціалістичного способу життя, домінуванням теорії безконфліктності та показної благодущності.

Однак, суперечлива діалектика досліджуваного періоду обумовлює не тільки критичний аналіз нагромаджених кризових явищ, лицемірства, безпринципності та інших негативних аспектів у виховному процесі з молоддю, а й потребує вияву раціональних зерен, наукового обґрунтування позитивних тенденцій впливу на підростаюче покоління та їх узагальнення, з огляду на сьогоднішній день, щодо творчого удосконалення та подальшого використання.

Методологічна, теоретична та експериментальна основи дослідження. Методологічна основа дисертації базується на діалектичних, історико-порівняльних, концептуально-проблемних і аналітичних підходах дослідження явищ, ретроспективному розгляді конкретних історичних фактів і подій, без яких неможливе здійснення ґрунтовних висновків, наукових рекомендацій та конструктивних пропозицій.

Теоретичними джерелами стали категорії, логічні узагальнення, історіософські погляди корифеїв української ідейної спадщини, наукові уяви прогресивних попередніх вітчизняних та зарубіжних вчених щодо формування різних аспектів національної самосвідомості, а також сукупність теоретичних обґрунтувань державотворчих підходів відносно збереження та примноження духовних джерел і розбудження справжніх патріотичних почуттів у молоді, які формуються і відстоюються Президентом України Л.М.Кравчуком, народними депутатами, членами уряду та лідерами громадських об'єднань. Критично використовуються наукові напрацювання сучасних істориків, філософів, політологів, соціологів та публікації практиків, в яких містяться теоретичні обміркування виховних процесів у молодіжному середовищі.

Експериментальні дані були отримані автором дисертації в ході безпосередньої участі в роботі творчої групи, що діяла при колишньому Міністерстві народної освіти України й займалася проблемами героїко-патріотичного виховання учнівської молоді та формування у неї національної самосвідомості. Крім того, дисертант неодноразово організовував проведення різних комплексних соціологічних досліджень в ряді трудових колективів і навчальних закладів Миколаївщини.

Мета та завдання дослідження полягає в тому, щоб на основі

наукового світогляду і діалектичної методології, широкої джерельної бази з'ясувати роль і місце національної самосвідомості в активізації цілеспрямованої діяльності молоді, критично проаналізувати та узагальнити позитивні й негативні тенденції та уроки суперечливої практики державних і громадських організацій 60-х - 80-х років в ході виховання підростаючого покоління, виявити причини деформацій національної самосвідомості у юнаків та дівчат досліджуваного періоду й сформулювати рекомендації, які спрямовані на духовне одорозовлення сучасників і зміцнення моральних основ у молодих громадян суверенної України.

На захист виносяться наступні положення:

- ретроспективно аналізуються досягнення історичної науки щодо кваліфікації витоків, становлення, розвитку і змісту національної самосвідомості, як надзвичайного феномену суспільного буття;

- досліджується внесок державних і громадських діячів, вчених та різних представників українського ідейного національно-визвольного поступу в розроблення і втілення в життя програми та планів духовного відродження України;

- виявляються суперечливі тенденції, причини деформацій та уроки в діяльності державних організацій і громадських об'єднань України 60-х - 80-х років в ході впливу на молоде покоління та збоченого формування у нього національної самосвідомості;

- узагальнюються результати дослідження, формулюється нове бачення подальшого вивчення проблеми, наводяться практичні рекомендації відносно докорінного зреформування виховної роботи з молоддю та умотивовуються варіантні шляхи запровадження в життя концепції формування й зміцнення національної самосвідомості у молоді новоствореної української держави.

Наукова новизна дослідження визначається в теоретичному, історіософському, історіографічному, джерелознавчому та практичному значеннях.

Розв'язання даних проблем здійснюється комплексно на основі синтезуючих підходів, критичного аналізу динамічного розвитку форм і методів виховного процесу, довготривалого хронологічного періоду, широкомасштабного загальнодержавного охоплення, протиставного співвідношення історії та сучасності, просторових і часових уяв.

В теоретичному аспекті вперше всебічно обґрунтовується актуальність проблеми, мета та цілі дослідження, науково пояснюється

закономірність прийняття законодавчих актів суверенної України про системне зліпнення духовного відродження України, логічно синтезується сукупність форм і методів посягнення ефективності формування національної самосвідомості у широкого загалу.

З урахуванням веління часу теоретично обмірковуються ряд важливих понять, зокрема, таких, як "свідомість", "самосвідомість", "національна самосвідомість", "етнічна самосвідомість", "націоналізм", "покоління", "молодь", "інтернаціоналістське виховання", "національна система виховання", "народознавство", "людинознавство", "рідна мова", "фольклор", "народні традиції", "національне мистецтво", "народний календар" тощо.

В історіософському аспекті висвітлюються певні методологічні і загально-концептуальні основи української ідейної спадщини, досліджується історіософія національної самосвідомості у чисельних творчих поробках різних представників ідейно-визвольного руху, обґрунтовується власне розуміння закономірностей розбудови суверенної України та необхідності всебічного розширення і зміцнення інгредієнтів національної самосвідомості у підростаючого покоління.

В історіографічному плані оцінюються колишні публікації, докторські й кандидатські дисертації істориків та інших суспільствознавців, в яких розроблялися багатопланові аспекти етносоціальної проблематики й виховної роботи з молоддю. В ході охарактеризування злосудків і недоліків попередників, дисертант, виходячи з принципів об'єктивного конкретного історичного дослідження й дистанціюючись від кон'юктурних підходів, домінуюче місце відвів класифікації мотивацій появи в 60-і - 80-і роки стереотипних статей, монографій та інших видань. Підлягають критичному розгляду й новаторські та певні архаїчні опублікування сучасників.

Джерельну базу дослідження складають документи, які вивчалися автором в 35 міждержавних, республіканських, обласних, міських і районних архівах, багатьох фондах музейних закладів України, а також матеріали загальнодержавної й місцевої преси, самвидавничої періодики. Важливе значення відводиться творчому викристанню документальних і статистичних збірників, енциклопедичних вишань, результатів соціологічних досліджень, наукової й методичної літератури та різноманітних спогадів.

Практичне значення результатів дослідження полягає:

По-перше, в тому, що основні положення дисертації, оформу-

льовані висновки, наукові рекомендації та уроки, які випливають з об'єктивного відображення колишнього суперечливого виховного процесу, будуть сприяти активізації пошуку державними й громадськими діями ефективних шляхів виходу з нинішнього кризового стану та політичного, економічного й духовного піднесення суверенної України до вершин цивілізації.

По-друге, запропоновані в дисертації варіантні положення концепції формування і зміцнення національної самосвідомості у молоді викличуть певну зацікавленість у працівників освіти, культури, краєзнавців, всіх, хто бере участь у виховному процесі з підростаючим поколінням в умовах розбудови незалежної української держави.

По-третє, введені до наукового обігу нові фактичні дані безумовно будуть використовуватися іншими дослідниками при написанні дисертацій, монографій, різних фундаментальних праць, а також навчально-методичних посібників і науково-популярних видань з визначеної проблематики.

По-четверте, суттєві положення дисертації, зроблені в ній узагальнення та підсумки можуть знайти застосування і в навчально-виховній практиці в державних та приватних школах, гімназіях, коледжах, ліцеях, училищах, технікумах, інститутах, академіях, університетах в ході вивчення історії України, різних гуманітарних дисциплін та спецкурсів з проблем духовного відродження, патріотичного виховання молоді й формування у неї національної самосвідомості.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення, висновки і практичні пропозиції дисертаційного дослідження викладені в індивідуальній монографії "Молодь і відродження національної самосвідомості", колективному навчальному посібнику "Історія України", а також в деяких різних книг, брошур і статей.

Наукові результати дослідження поповнілися на міжнародних, республіканських, регіональних і вузівських науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, які проводилися в Києві, Львові, Казані, Дунаєві, Дніпропетровську, Одесі, Чернівцях, Запоріжжі, Сумах, Донецьку, Вінниці, Кіровограді, Кам"янці-Подільському, Ізмаїлі й Миколаєві.

Автором дисертації індивідуально, а також в співавторстві надруковано більше 20 праць наукового, рекомендаційного й методичного характеру для різних державних і громадських організацій республіканського та регіонального рівнів.

Дисертаційне дослідження обговорювалося і схвалювалося на засіданнях кафедри історії України та економічної теорії Миколаївського державного педагогічного інституту і виплилу сучасної історії Інституту історії України АН України.

Публікації та інші наукові доробки по темі дисертаційного дослідження отримували позитивні рецензії й відгуки в різних засобах масової інформації, опублікованих бібліографічних каталогах і показниках.

Структура дисертації обумовлена характером і змістом проблеми, поставленими цілями й завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, шести розділів, побудованих в проблемно-хронологічному плані, висновків, додатку з таблицями, описку використаних джерел та основної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В першому розділі - "Історіософські аспекти та історіографія проблеми, джерельна база дослідження" - висвітлюється внесок представників українського ідейного визвольного поступу різних історичних періодів у збереження і популяризацію загальнофілософських та конкретно-народознавчих постулатів виховання підрастаючого покоління.

В плані досліджуваної теми значний науковий інтерес викликали історіософські погляди відомих вчених В.Б.Антоновича, М.М.Аркаса, Д.І.Багалія, Д.Н.Бантиш-Каменського, Ф.К.Вовна, М.С.Грушевського, Д.І.Дорошенка, М.П.Драгоманова, О.Я.Сфименко, О.Я.Кониського, М.І.Костомарова, І.П.Крип'якевича, О.М.Лазаревського, М.О.Максимовича, Д.І.Яворницького. Аналіз їх доробок, розгляди історіософських трактувань минулого України й закономірностей розгортання національно-визвольного духу оприяли піднесенню теоретичного рівня дисертаційного дослідження і поглибленого пізнання всебічності суперечливої практики формування національної самовідомості у молоді.

Відмітимо праці й сучасних істориків М.М.Вівчарика, В.О.Горбика, О.І.Гуржія, В.М.Даниленка, Я.Р.Дашкевича, В.О.Землянського, В.І.Клюкова, М.В.Коваля, Ю.Ю.Кондуфора, І.М.Кулініча, С.В.Кульчицького, І.Ф.Кураса, С.А.Макарука, Л.Г.Мельника, І.М.Мельникової, В.І.Наулка, С.П.Павлюка, В.Ф.Панібуйлаки, П.П.Панченка, Ю.А.Пінчука, А.В.Сандевича, В.Г.Сарбея, Р.Г.Симоненка, В.А.Смоля, П.С.Соханя, О.М.Стояна, П.П.Толочка, П.Т.Тронька і Ф.П.Шевченка, в

яких певною мірою досліджуються етносоціальні й народознавчі проблеми, різноплевові аспекти виховання молоді й формування у неї національної самосвідомості.

Взагалі-то всі наведені літературні джерела, які творчо опрацював автор дисертації, у відповідності з науковою вагою містою цільно з певною долею умовностей розподіляти на декілька релятивних груп.

До першої групи віднесемо опубліковані закони та найважливіші рішення Верховної Ради України, виступи Президента України Л.М.Кравчука, народних депутатів, членів уряду, лідерів громадсько-політичних об'єднань, культурно-освітніх товариств та матеріали різних загальнодержавних зібрань, де широко обговорювалися проблеми духовного відродження українського народу, його традиції та багатозначні аспекти національної самосвідомості¹.

До другої групи належать твори класиків української ідейної спадщини², а також відомих вчених української діаспори та ближнього зарубіжжя³. Сюди ж зарахуємо опубліковані фундаментальні пра-

1. Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України.-К.,1991; До парламентів і народів світу//Голос України.-1991.-7 грудня; Закон України "Про громадянство України"// Там же.-13 листопада; Декларація прав національностей України// Там же.-19 листопада; Закон України "Про національні меншини в Україні"// Там же.-1992.-16 липня; Закон України "Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності"// Там же.-24 березня; Виступ Президента України Л.М.Кравчука на Конгресі українців// Там же.-24 січня; Пляч С. "Налегло будувати нову державу"// Там же.-29 липня; Дурдинець В.В. Об'єднання зусиль, конструктивна праця// Там же.-19 лютого; Гривен В.Б. "Новая Украина: использовать шанс"// Независимость.-1992.-13 марта; Кучма Л.Д. Антикризові заходи уряду// Голос України.-1992.-19 листопада; Кулинський М.Г. Імперія і рідний дім// Літературна Україна.-1992.-30 січня; Яворівський В., Павлюк С., Бойко К., Барабаш О. Рада більше набрала, ніж Президент втратив// Голос України.-1992.-21 березня; Мовчан П. Рецедиви страху// Слово.-1992.-липень, число 12.
2. Антонович В. Про козацькі часи на Україні.-К.,1991; Аркас М. Історія України-Русі.-К.,1991; Багалій Д. Історія Слободської України.-К.,1991; Винниченко В. Відродження нації.-В 3 ч.-К.,1990; Грушевський М. Історія України-Русі.-У 10 т.-К.,1991-; Дорошенко Д. Нарис історії України.-В 2 т.-К.,1991; Драгоманов М. Висrane.-К.,1991; Єфременко А. Історія українського народу.-К.,1992; Костомаров М. Твори.-В 2 т.-К.,1967; Куліш П. Твори.-У 2 т.-К.,1969; Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків.-У 3 т.-К.,1990-1991.
3. Бердяев Н.А. Самопознание: опыт философской автобиографии.- М.,1991; Ключевский В.О. Сочинения.-В 9 т.-М.,1987-1990; Полонозко-Василенко Н. Історія України.-К.,1991; Скальковский А. Опыт статистического описания Новороссийского края.-Т.І-2.-Слеса,1853; Соловьев С.М. Історія Росии в древнейшия времена.-Т.І.-М.,1988; Сустальний О. Україна: історія.-К.,1991; Припад О. "Сходознаство - наука аристократична"// Голос України.-1992.- 3 червня.

ці оучасників¹, в яких певною мірою аналізується історичний процес в Україні, популяризуються духовні традиції українського народу, зосереджується увага на питаннях, пов'язаних з формуванням у молодого покоління героїко-патріотичних переконань і національної самосвідомості.

До третьої групи включені деякі енциклопедичні видання, статистичні збірники та певні колективні праці краєзнавчої тематики². Звичайно, на більшості з них лежать "родимі плями" колишнього тоталітарного режиму і "всевластні" діяння цензорів. Як правило, статистичні та інші дані носять вибірковий характер і однобічні оцінки. До того ж коментарі супроводжуються ідеологічним догматизмом та тенденціозністю. Ось чому ці видання не змогли стати повноцінним джерельним фундаментом для дослідження. Але вивчення подібних опублікованих матеріалів зумовлює більш точне зіставлення реально го фактажу, виявлення явних оманливостей, приписувань і прикрасувань.

Четверту групу складають праці, в яких містяться історіографічні огляди публікацій з проблем виховання молоді. Найрезультативніше це здійснювали С.В.Гончаренко, Л.М.Горіпенко, Я.С.Калакура, Н.В.Комаренко, М.І.Куліченко, А.Ф.Липовський, В.В.Малиновська, В.О.Михайлов, Л.П.Польовий та інші. В їх дослідженнях містяться слушні узагальнення, гідні на увагу рекомендації, критичні зауваження. Проте на науковий рівень висновків, основних положень та синтезованих тверджень дослідників "поперебудового періоду" надто впливали бюрократичні методи керівництва історичною наукою, догматизм, доктринерство, надзвичайне політизування історичних пошуків, порочна практика затушовування актуальних проблем і виявлених суперечностей.

Найбільша кількість монографій, брошур і статей, в яких розглядаються теоретичні аспекти та практичні моменти виховного процесу з молоддю в 60-і - 80-і роки відноситься до п'ятої групи. Найвірогідніше аналізовані праці істориків та інших суспільствознавців за характером і змістом поділити на декілька своєрідних

1. Апанович О.М. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії.-К., 1961; Братчевський М.Е. Походження Русі.-К., 1968; Сарбей В.Г. Очерки по методологии и историографии истории Украины / период капитализма/.-К., 1989; Сергіїчук В.І. Імем війська Запорозького.-К., 1991; Толочко П.П. Древняя Русь.-К., 1967.
2. Українська Радянська Енциклопедія.- У 12 т.-К., 1977-1985; Шоричні короткі статистичні повістки: Українська РСР в цифрах у 1961-1986 рр.-К., 1962-1986; Радянська Енциклопедія історії України.- У 4 т.-К., 1969-1972; Історія городов і сел Української ССР.- В 26 т.-К., 1974-1983; Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний повістник.-К., 1987; Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник.-К., 1967.

підгруп.

1. Особливо виділимо узагальнюючі праці, які опублікували С.М.Баранович, С.П.Бритченко, Ф.Я.Горовський, В.Ю.Євпокіменко, В.О.Ігнатів, О.С.Капто, П.Д.Коваль, Л.П.Нагорна, А.В.Лихолат, Н.В.Пола, М.І.Панчук, Ю.І.Римаренко, В.К.Сулженко, Н.Й.Черниш, В.А.Чорко та інші дослідники¹. Аналіз їх публікацій овідчить про те, що автори, узагальнюючи широкий спектр проблем, пов'язаних з патріотичним вихованням молоді в межах колишнього СРСР, намагалися якомога більше увести до наукового вживання значний фактичний матеріал, своєчасно обґрунтувати терміни та поняття. Раніше потрібні доробки, як правило, отримували високу історикографічну оцінку. Проте в умовах розбудови суверенної України колишні "хрестоматійні", безальтернативні підходи, побудовані на пропагандистських кліше, однобічності й тенденційності стали архаїчними. В той же час розвиток сьогоденних реалій потребує посилення уваги до етносоціальної проблематики та дослідження виховання молодого покоління і формування у нього національної самосвідомості. Особливої виваженості потребують питання, пов'язані з поверненням на споконвічні землі кримських татар, колишніх німецьких колоністів, більшого зосередження вимагають проблеми духовного збагачення молоді різних етнічних груп і т.д. Певну роль у формуванні відповідної політики відіграє й історична наука. Але написання нових оригінальних розвідок, розроблення об'єктивних рекомендацій неможливі без критичного переусвідомлення всіх позитивних і негативних факторів, які притаманні доробкам попередників.

2. Іншу підгрупу складають публікації, в яких аналізується конкретна діяльність державних і громадських організацій, навчальних і культурно-освітніх закладів, трудових колективів і засобів масової інформації щодо формування у молоді високих громадських якостей. Певний внесок в дослідження теми внесли науковці Інституту історії України, Інституту національних відносин і політології, Інституту народознавства АН України та інших академічних науково-дослідних центрів республіки.

1. Сила інтернаціоналістського гарту.-К., 1983; Теоретичні питання національних відносин та пролетарського інтернаціоналізму.-К., 1981; Національні відносини на сучасному етапі. Терминологічний справочник.-К., 1990; Бритченко С.П. Деякі питання національних відносин на Україні.-К., 1990; Горовський Ф.Я., Римаренко Ю.И. Національний вопрос и социалистическая практика: опыт историко-теоретического анализа.-К., 1991; Євпокіменко В.Ю., Ігнатів В.О. Націоналізм і нації.-К., 1981; Черниш Н.Й. Суспільна свідомість молоді. - Львів, 1990.

Значно поповнювали українську історіографію з даної проблематики й праці вчених з вищих навчальних закладів. Взагалі кажучи, перелік фахівців, які на різних історичних етапах досліджували етнополітичні процеси в Україні та висвітлювали ті чи інші аспекти виховної роботи з молоддю, дуже значний. Оскільки за підрахунками В.І.Танцюри тільки в 1961-1985 рр. про виховання молодого покоління було опубліковано 130 книг, 140 брошур і 1430 статей¹.

Безумовно, в них поміщено чимало цікавих фактів, що заслуговують на увагу, наводяться аргументовані спостереження та доводи, обґрунтовуються характерні риси молодіжного середовища, здійснюється порівняльний аналіз виховного процесу з молоддю за п'ятиріччями, між партійними з'їздами, в окремих виробничих сферах і регіонах України. Поряд з цим кожний науковець намагався якомога розмашистіше витлумачити успішне вирішення національних проблем в колишньому СРСР, абсолютизувати плідність організаторської й масово-політичної роботи компартійних структур і т.д. і т.п. Ці та інші стереотипи у попередників підлягають загальній критиці. В той же час доцільно виявляти в їх публікаціях раціональні зерна й окреслювати шляхи їх дальшого творчого використання.

Особливо цінними в даному плані з наукової точки зору є праці, опубліковані в кінці 80-х - на початку 90-х років. В них скомпоновані важливі обриси нових підходів відносно розуміння історичного минулого українського народу, його місця та ролі у всесвітньо-історичному процесі, усталене нове бачення історіософії української ідейної спадщини та зроблені важливі кроки щодо розроблення концепції формування й зміцнення у молоді національної самосвідомості.

3. До останньої групи віднесемо чисельні кандидатські й докторські дисертації. Зокрема, про різні аспекти виховної роботи з молоддю, міжнаціональні аспекти підготували й захистили дисертаційні роботи О.Г.Бакалець, С.В.Васильченко, Г.Б.Вонсович, С.В.Гаврилюк, Ю.Н.Головчанський, Н.І.Гончаренко, Л.М.Гордієнко, В.Б.Сурнін, Т.М.Дерев'янюк, І.М.Дзюбенко, В.С.Єфименко, Н.Б.Замська, В.М.Зарванський, В.С.Заслуженюк, Ф.І.Марценков, О.І.Молчанов, І.У.Перекопський, Л.П.Польовий, І.М.Портний, В.В.Ситник та інші дослідники.

1. Танцюра В.І. Идеино-политическое воспитание молодежи. Из опыта работы Компартии Украины. Автореф. дис. ...доктор.истор. наук.- К., 1988.- С.6.

Безперечно, що дисертанти розробляли для тогочасних умов актуальні теми наукових досліджень. Однак їх роботи з історичного досвіду державних структур, КІРС, профспілок, комсомолу, різних громадських організацій носили здебільшого фрагментарний характер і не виходили за рамки традиційних, офіційно прийнятих норм. То ж і не дивно, що в дисертаціях поряд з оригінальними узагальненнями, цікавими застереженнями й висновками мали місце й стереотипні свідчення про безконфліктність у молодіжному середовищі, "обґрунтування" гармонії у сфері міжнародних відносин, інших "перемог" і "досягнень". Певна річ, це позначалося на характері, змісті, об'єктивності наукових пропозицій і рекомендацій, які містилися в дисертаціях.

В останній час визначився певний перелом в історичних дослідженнях. В дисертаціях зосереджується увага на аналізі причин деформацій і збочень у виховному процесі, переусвідомленні теоретичних положень, усталених тверджень і вілжких методологічних підходів. В цьому плані варто відмітити кандидатську дисертацію П.О. Дьомкіна "Робітничий клас у сфері міжнародних відносин у 70-х - початок 80-х рр. /Суспільно-політичний аналіз/" і докторську дисертацію К.Д.Богомаза "Громадсько-політичні рухи і партії в Україні у другій половині 80-х - на початку 90-х рр." Заслужовує схвалення те, що в останній роботі зроблена спроба поряд з іншими актуальними проблемами новаторськи розглянути і роль громадських об'єднань у формуванні національної самосвідомості і політичної культури у представників різних соціально-демографічних груп України.

Короткий історіографічний огляд дозволяє висловитися про те, що на сьогоднішній день у науковій літературі, з певних об'єктивних і суб'єктивних обставин, ще не було цілісного дослідження, в якому відповідає на державних потреб суверенної України комплексно аналізувалося б суперечлива діяльність державних і громадських структур щодо формування у молоді патріотичних почуттів та збочень дис національної самосвідомості. Автор даної дисертації зробив спробу в певній мірі надолжити ці прогалини.

Нерозв'язаність проблеми дослідження, її багатоаспектність, наукова, політична та практична важливість теми зумовили дисертанта досконально проаналізувати широке джерельне коло. В розділі, зокрема, вказується, що:

- аналітично опрацьовані доробки класиків української ідей-

ної спадщини, наукові публікації багатьох вітчизняних та зарубіжних учених;

- творчо використані попередні та сучасні офіційно-ділові документи, конструктивні пропозиції, виловлені народними депутатами, представниками різних державних і громадських організацій;

- критично проаналізовані опубліковані статистичні дані та науково зіставлені з реальністю, нагромадженими суперечностями і колізіями у всіх сферах політичного, економічного і духовного життя;

- охарактеризовані й прокоментовані спогади та інші публікації колишніх ідеологічних працівників.

Виходячи з того, що дисертація є історичним дослідженням, то основною джерельною базою стали архівні документи й матеріали, значну кількість яких вперше уведено до наукового обігу. З цієї мети проаналізовано більше 1500 описів 35 державних і відомчих архівів.

В ході всебічного вивчення архівних джерел широко використовувалися позитивні збоутки пізнавальної практики вітчизняних архівознавців, істориків та інших фахівців. Враховувалися й досягнення західної германевтики відносно тлумачень історико-культурних писемних пам'яток. Дослідницька робота в архівах надала змогу повніше уявити, з якою ж матеріальною базою та духовною основою вступила Україна на суверенні шляхи розбудови. Глибоке вивчення протоколів і стенограм нарад, конференцій інших державних та громадських зібрань, інформацій, довідок, звітів, доповідних записок, планів і наслідків роботи різних установ та закладів, характеристик діяльності міських і сільських трудових колективів, друкованих та усних засобів масової інформації оприяло докладному пізнанню стану виховного процесу з молоддю, виявленню не тільки традиційних пробахунків, а й відшукванню в гуші широкого народного загалу краплин раціональних зерен і конструктивних ідей, які доцільно на новій політичній і економічній основі пропагувати й розвивати.

Суттєву допомогу в пізнанні глибин духовних скарбниць народу України надали дисертанту ознайомлення з експозиціями та консультаційні розмови і листування з керівництвом й науковими співробітниками, громадськими активістами більше 70 музейних закладів республіки.

Вищенаведена джерельна база дисертації надала можливість всебічно й ґрунтовно проаналізувати тенденції, деформації та уроки суперечливої діяльності державних і громадських структур 60-х -

80-х років в ході збоченого формування національної самосвідомості у молоді.

У другому розділі - "Стереотипи в діяльності державних і громадських організацій у вихованні молоді та деформації національної самосвідомості" - на конкретних фактах критично висвітлюється зміст, форми і методи роботи представників державних органів України у сфері вирішення молодіжних проблем в умовах безапеляційного диктату з центру і остаточного встановлення командно-адміністративної системи.

Осмислення збочень у виховному процесі, коли молоде покоління вважалося лише об'єктом впливу державних і партійних структур надало змогу дисертанту предметно охарактеризувати виникнення й поглиблення соціальної інфантильності у юнаків і дівчат, зародження й панування у їх свідомості різних негативних дис.

Дослідження різнопланових аспектів збочень національної самосвідомості у молоді 60-х - 80-х років надало можливість дисертанту зробити висновок про невідзвирність тогочасного виховного процесу з розвитком політичної, соціально-економічної політики, комплексом духовних символів. В даному відношенні автор дисертації розділяє судження В.С.Горського про те, що в умовах тоталітарної й авторитарної системи виховання молоді України зліпнювалося в межах заданої схеми і будь-яке відхилення нещадно покачувалося. При цьому все це нібито робилося в ім'я блага людини. Навіть приреченість на вимирання національної самосвідомості та національної спільності трактувалася тріумфом перемоги радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму¹.

Хоча, як свідчать окремі факти, і в 60-і - 80-і роки на території Західної України та і в інших регіонах республіки виявлялися певними надочними депутатами і представниками державних структур її, які деякою мірою сприяли збереженню духовних коренів, мобілізуванню зусиль нащадків на примноження прогресивних традицій, закладанню в пошук молоді, хоча й в завуальованих формах, але ж все-таки певних компонентів національної самосвідомості. На жаль, таких прикладів небагато. В більшості випадків у виховній роботі з молоддю панувала хибна практика, основи якої базувалися на закомплексованій, русифікаторській політиці.

В умовах ригористичного підпорядкування командно-адміністративній системі її безупинно насалжували не тільки представники

1. Проблеми філософії. Актуальні проблеми історико-філософської науки. - К., 1991. - Вип. - 90. - С.3-4.

державних і партійних організацій, а й лідери та активісти громадських об'єднань: профспілок, комсомолу, комітетів захисту миру, ДТСААФ, туристських і спортивних секцій, ветеранських і жіночих рад, творчих спілок, товариств Червоного Хреста й охорони пам'яток історії і культури.

Широкомасштабний критичний аналіз вкладу державних і громадських організацій у виховний процес юної зміни надав змогу обґрунтувати такі висновки: по-перше, заочіль командно-адміністративних методів управління в державних та громадських організаціях 60-х - 80-х років суперечливо позначалося на наслідках виховної роботи з підростаючим поколінням і формування у нього гуманістичних рис.

По-друге, національному вихованню ні в державних органах, ні в громадських структурах не приділялось ніякої уваги. Хіба що в ході обговорення певних мистецьких творів в творчих спілках і об'єднаннях виловлювалися думки про "національний колорит" чи "національні аспекти" єдиної соціалістичної культури.

По-третє, великодержавна імперсько-тоталітарна політика, яка здійснювалася під гаслами русифікації та "злиття" націй сприяла головним чином на те, щоб ліквідувати в українському народі, зокрема в представників молодого покоління, паростки національної психології й моралі, витравити національну ментальність та самосвідомість.

По-четверте, розбудова суверенної України вимагає запровадження в державних та громадських структурах нових форм і методів виховної роботи з молоддю, спрямованих на формування і зміцнення національної самосвідомості у підростаючого покоління.

В третьому розп'ялі - "Деформації" національної самосвідомості в учнівської й студентської молоді в тоталітарних умовах виховання - обґрунтовується те, що в умовах державного суверенітету України пріоритетним напрямом діяльності педагогічних колективів має бути відрощення й дальший розвиток всіх національних компонентів системи виховання та запровадження в життя стратегічних напрямів національної програми "Освіта".

В посліпквані роки в навчальних закладах України виховання учнівської та студентської молоді проводилося під міфологічними гаслами, що вкрай перформувало національну свідомість у молодого покоління.

Ретроспективний аналіз хибної практики надав можливість показати, як в умовах командно-адміністративних методів управління зміцнювався культ. "вихователського навчання".

родної освіти, зневажалася студентська й учнівська ініціативність, соціальна активність й самоплідність молодого покоління.

Значне місце в розпілі відводиться викладенню уроків, які зводяться до таких напрямів:

Перше. Насамперед, поцільно в усіх навчальних закладах України якнайшвидше здійснити перехід до навчання і виховання молоді рідною мовою.

Друге. В ході формування національної самосвідомості належним чином звертати увагу на посполале вивчення історичного й етнографічного краєзнавства.

Третє. Напільний заслін бездуховності, національному нігілізму, історичному безпам'ятству покладе спнання молоді з природою, пізнання великої таємниці флори і фауни рідного краю.

Четверте. Важливим елементом народної духовності, формування високоморальних почуттів і національної самосвідомості є фольклор.

П'яте. Серед багатьох засобів зміцнення важливих компонентів національної самосвідомості у студентів та учнів значне місце поодіає постійне звернення до народного мистецтва, яке посилює інтелектуальний і культурний потенціал молодої особистості.

Шосте. В справі морального очищення й духовного відродження юного покоління важлива роль відводиться вивченню історії релігії та педагогіки народного календаря.

Сьоме. Важливе значення у формуванні національної самосвідомості має пізнання суті державної та національної символіки.

Восьме. Невичерпним джерелом формування у юнаків та півчат глибокого розуміння багатств людського життя, осягання законів краси і основ народної моралі є пропаганда відродження й продовження родинно-побутових традицій.

Дев'яте. Змітовність роботи щодо формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді поглиблюється там, де вона широко залучається не тільки до пасивного пізнання народних традицій, а й пошукової роботи з метою відкриття нових оригінальних музеїв та народознавчих кімнат.

Конкретний фактичний матеріал про проблеми формування національної самосвідомості в навчальних закладах України переконливо свідчить про те, що в духовному відродженні України, зміцненні та розвитку високих гуманістичних почуттів у підростаючого покоління неперевершену роль відіграє початкова, середня й вища школа. Але для цього педагогічним колективом державних і приватних шкіл, гімназій, ліцеїв, училищ, технікумів, коледжів, колегіумів, інститу-

тів, академій та університетів незалежної республіки необхідно швидше оволодіти сучасними підходами у навчально-виховній роботі, звільнитися від ретроградних політико-ідеологічних погм, стереотипних настанов, полагатися утвердження нового педагогічного мислення щодо відродження й зміцнення національної самосвідомості у своїх вихованців.

В четвертому розпільі - "Основні збичини в діяльності працівників культурно-освітніх закладів у справі формування національно-патріотичних почуттів юнацтва" - обгрунтовується те, що колишня командно-адміністративна система намагалася уніфікувати національні відмінності за допомогою пенационалізованої і зрусифіковано-бюрократизованої єдиної "радянської культури". Тодішній безнаціональний синтез, зведений до повсюдної утилізації однойменних кліше й штампів, не тільки гасив у трулящих, в тому числі й молоді, національну самосвідомість, деформував патріотичні почуття, а й навіть призводив до деградації індивідуальностей. І хоч би як тоді зухвало не пропагувалися "успіхи" так званої соціалістичної культури, факти свідчать, що за кваліфікацією ЮНЕСКО в 1950 р. за інтелектуально-моральним рівнем населення колишній СРСР, безумовно з Україною, займав третє місце в світі, в 1970 - уже 35-е, а в 1990 р. - 57-е.¹

Безперечно, що в минулі нелегкі для України роки десятки відомих та й молодих письменників, художників, кінематографістів, композиторів та інших митців, незважаючи на всілякі заборони і навіть тюремні ув'язнення, боролися за самобутній розвиток української культури і намагалися використовувати її прогресивні традиції в збереженні основ національної самосвідомості у широкого загалу.

Чимало й культурно-освітніх працівників докладали зусиль у пропаганду духовних коренів українського народу, конкретними конструктивними справами намагалися вивести кривоточини з рано огрублених молодих душ.

Але, на жаль, в більшості клубних закладів, бібліотек, музеїв, театральних закладів, парків культури та відпочинку і т.п. виховна робота з дітьми та юнацтвом здійснювалася на заідеологізованій основі. От чому в розпільі в ході аналізу причинно-наслідкових збичень виховання молоді України центр мотивації критичного осмислення зосереджується на характеристичні співвідношень русифікаторської політики та ідеології з боку тоталітарного режиму й витравленням національної самосвідомості у юнаків та дівчат рес-І. Паламар А. Третя праця// Свобода.-1991.- 31 березня.

публіки.

Особлива увага звертається й на те, як керівні органи минулих років негативно реагували на конструктивні новаторські підходи в культуросвітніх закладах відносно посилення ефективності виховного процесу з молоддю. Такі відносини та "караючі" пії щодо справжніх патріотів, борців за українську справу посилювали спричинення виникнення соціальних колізій у молодіжному середовищі і вкрай перформували національну самосвідомість у юнаків та дівчат України.

На етапі розбудови української державності для діячів сфери культури настав, за образним виразом Л.М.Кравчука, пеміург, час, коли вони мають, як ніколи, можливість творити високу духовність. Розширюються відповідні умови й у сфері формування високих патріотичних переконань у молодого покоління, на плечі якого покладається поальша доля суверенної України. Однак, для того, щоб, скажімо, бібліотеки, музеї, клубні й театральні установа, парки культури і відпочинку та інші культурно-освітні заклади перетворилися в справжні вогнища духовного відродження, стали значимими мобілізуючими центрами у формуванні національної самосвідомості молоді потрібне відповідне матеріально-технічне забезпечення. Тому-то державні структури навіть в нинішній скрутній економічній ситуації мусять забезпечувати швидке зламвання успадкованого "залізкового принципу" і "жалюгідних попачок" на культуру, втілення в життя Основ законодавства України про культуру. Це сприятиме як приокореному духовному відродженню української нації й представників національних меншин, що проживають в республіці, так і кращому збереженню й пізнанню перлин унікальних культурних надбань всіх громадян суверенної української держави.

В п'ятому розділі - "Тенденції та нереалізовані можливості національних витоків в ході видялення творчої активності у молодих виробничників" - підкреслюється, що процес виховання юної зміни та формування й зміцнення у неї національної самосвідомості безперервний і клопіткий. Розпочинається він в сім'ї, дитячому садочку, школі, іншому навчальному закладі, а закінчується в трудовому колективі. Взаємозв'язок праці в трудових колективах з формуванням творчої активності у молодих виробничників неодноразово вивітлювався в працях І.В.Бестужева-Лали, Я.С.Калакури, А.А.Копрацького, Л.С.Носкова, В.Ф.Панібубльаски, В.М.Пилишчука, М.Н.Руткевича, В.К.Черняка, А.А.Чухна та інших вчених. В їх пос-
І. Почесна місія: служити народові // Ралянська Україна. - 1991. -
ІЄ вересня.

ліпшеннях обґрунтовуються тези, що і на новій економічній та політичній основі в ході приватизації підприємств, роздержавлення землі трудові колективи державних, орендних, акціонерно-пайових, кооперативних та інших суб'єктів багатокладної економіки будуть не тільки осередком господарського й політичного життя, а й важливим центром виховання у кожній зміні національної самосвідомості.

Автор дисертації з метою з'ясування рівня творчої активності, суті та рис патріотичних почуттів і збочень національної самосвідомості у молодих виробничників здійснив соціологічне дослідження. Для цього в співавторстві була розроблена спеціальна об'ємна анкета, яку для зручності віддрукували у вигляді брошури¹.

Соціологічне дослідження проводилося на Миколаївщині в трудових колективах, де молодь окладала близько 75 відсотків працюючих. Результати опитувань респондентів опрацьовувалися на електронно-обчислювальних машинах фізико-математичного факультету Миколаївського державного педагогічного інституту.

Найважливіші соціологічні дані поміщені в додатку дисертації, а конкретний аналіз анкетування зроблений в розділі. Відповіді респондентів багатонаціональних колективів обумовили такі висновки:

1. Виконання анкет, інших соціологічних питань, раніше отриманих в трудових колективах, засвідчило те, що серед молодих виробничників минулих літ є чимало незадоволених змістом праці, характером розподілу соціально-матеріальних благ, збоченнями у формуванні національної самосвідомості.

2. Запровадження нових економічних відносин викликають у юнаків та дівчат пересторогу перед необхідністю змін професій, постійного підвищення кваліфікації, виявів індивідуальної трудової активності, праці в структурах різної форми власності та в іноземних фірмах. На початковому етапі розбудови суверенної України це зможе обумовити появу конфліктогенної свідомості у молоді і насамперед між представниками різних національностей.

3. З метою застереження і вияву визріваних протиріч та трудових конфліктів на новій політичній, економічній, соціально-психологічній основі варто регулярно проводити в трудових молодіжних колективах систематичні соціологічні дослідження.

4. Безперечно, першоосновою віпвернення і розв'язання кон-
 I. Социологическая анкета "Мой трудовой коллектив". / Авторы Афанасьев О.И., Багмет М.А. Ответственные за выпуск Багмет М.А., Филонов Л.В./ - Николаев, 1989. - С. 1-22.

дифіктивних ситуацій є створення сприятливих умов для молодих виробничників. Але слід пам'ятати й про важливу роль у переборенні тимчасових труднощів високих моральних якостей й міцної національної самосвідомості.

Отже, час нагально вимагає звернення постійної уваги у всіх трудових колективах на посилення формування і розвитку у юнаків та дівчат національної самосвідомості.

Подальше осмислення тенденцій та нереалізованих можливостей щодо виявлення національних витоків в ході творчої активності молодими виробничниками здійснюється на конкретних позитивних і негативних прикладах, взятих із цілого ряду міських та сільських господарчих колективів України¹.

Ретроспективний аналіз суперечливої практики свідчить, що для того, щоб на новій економічній основі постійно викликати творчу активність у молодих виробничників, поцільно, враховуючи матеріальні стимули, покласти край адміністративно-примусовій системі нав'язування благодійних і миротворчих акцій, а також на основі широкої гласності, демократизації, альтернативних думок захищувати в трудові колективи національних героїв України. Це не лише забезпечить рекламу виготовленої продукції, поліпшить комерціалізацію ринкової інфраструктури, а й сприятиме консолідації членів трудових колективів державних, приватизованих, орендних, акціонерно-паївних об'єднань і зміцнюватиме у молодих виробничників національну самосвідомість.

Внаслідок розпалі - "Місце та роль комунікабельних засобів інформації у формуванні та зміцненні національної самосвідомості підростаючого покоління" - на широкій ліберальній базі обґрунтовується те, що в досліджувані роки преса, будучи "підрочною" імперської влади, допомагала командно-бюрократичній системі формувати у підростаючого покоління тільки "належні" думки та переконання.

В розпалі на конкретних архівних свідченнях, фактах, взятих з періодичних видань та наукових доробок попередників, дані провешення соціологічних досліджень серед молодих читачів аналізуються плюси й мінуси впливу редакцій газет і журналів 60-х -

1. Житомирський облдержархів.-Ф.108, оп.33, спр.6, арк.257; Запорізький облдержархів.-Ф.272, оп.12, спр.2, арк.2-52, 92; Спр.195, арк.13-18; Спр.197, арк.21-131; Івано-Франківський облдержархів.-Ф.1, оп.32, спр.597, арк.18, 126, 134; Київський облдержархів.-Ф.4237, оп.12, спр.38, арк.28, 106, 184, 186; Луганський облдержархів.-Ф.6394, оп.29, спр.24, арк.53; Харківський облдержархів.-Ф.2, оп.175, спр.10, арк.12-13; Архів ЦК ВЛКСМ.-Ф.1, оп.67, спр.091, арк.93-113; Новий етап "Рабочей естафети"//Мирний атом.-1980.-12 апреля; Шамадан О. Ії сонячна весна//Дарницький шовк.-1984.-7 березня.

80-х років на молодь. Зазначимо, що в дисертації вперше зроблена спроба розглянути вклад і так званої альтернативної преси, або українського самвидаву на формування важливих компонентів національної самосвідомості у підростаючого покоління.

В цьому плані значна увага також надається характеристиці стінних газет і бойових листків, які оотнями тисяч виходили в кожній області та Республіці Крим¹.

Цільне місце в розділі займає обґрунтування значення радіо й телебачення у вихованні гуманістичних рис у молоді. Тут же містяться й рекомендації щодо посилення вкладу працівників Укртелерадіокомпанії в духовне відродження та формування національної самосвідомості у молодих глядачів і слухачів.

Наводяться також конкретні факти та узагальнюються свідчення про роль лекторів і доповідачів у духовному зростанні молоді. Безумовно, сьогодні лекторам доводиться саутужно. В кожній аудиторії обов'язково знаходяться слухачі, які не погоджуються в виступаючих і прагнуть нав'язувати свої міркування. Однак, це не є переконливою причиною для відмов від читання публічних лекцій. Навпаки, як овідчить досвід, слід не втікати від зустрічей з суперечливими слухачами, а йти до них. Безперечно, в озлобленому суспільстві, розлагодженій економіці, опустошених тоталітарним режимом людських душах надзвичайно важко досягти згоди між лектором і всіма слухачами. Але варто наполегливо відшукувати шляхи створення атмосфери довір'я і консолідації здорових сил як складової частини формування механізму толерантного спілкування між людьми. Багато корисного можна запозичити й з минулого, після ретельного аналізування колишньої суперечливої практики та урахування позитивних і негативних уроків.

Досліджений і узагальнений матеріал в розділі налав можливість обґрунтувати положення про те, що, добувши про докорінні зміни у виховному процесі на терені незалежності України, не варто категорично відкидати весь досвід, нагромаджений у 60-х - 80-х роках. Уроки минулого переконливо доводять, що представникам державних структур, лідерам і активістам громадських об'єднань, воім, хто прагне, щоб юнаки та дівчата зростали палкими патріотами, справжніми громадянами суверенної України, поборниками дружби між народами слід на ділі брати активну участь у виховній роботі з молоддю: лекційній пропаганді, творчих зуотрічах, засідан-

нях дискусійних клубів, "круглих столів" тощо.

Як свідчать результати дослідження, ефективний вплив на формування переконань і почуттів у молоді мають друковані засоби масової інформації, іменовані в сучасній термінології "четвертою владою". Але для того, щоб всі засоби інформації перетворилися у справжні дупори оновлення, демократії, формування національної самосвідомості у юного покоління, необхідно надати їм конституційні гарантії свободи і державну підтримку відповідно до законів України "Про інформацію", "Про друковані засоби масової інформації /пресу/ в Україні" та інших актів чинного законодавства і визнаних Україною міжнародно-правових документів.

У Висновках узагальнені основні результати дослідження, підбиті підсумки, сформульовані уроки для сьогодення та майбутнього, а також висловлені практичні рекомендації.

В концентрованому, узагальненому вигляді всі підсумки, наукові поради, застереження й уроки, які витікають з критичного аналізу колишньої суперечливої діяльності державних і громадських організацій відносно виховної роботи з молоддю зводяться до таких констатацій і пропозицій:

1. У 60-х - 80-х роках діяльність державних і громадських організацій України щодо виховання молоді базувалася на класово-догматичній основі тоталітарного режиму і набула гострого суперечливого і непоодиновного характеру. Удербність такого курсу найбільше позначається у збоченому вирішенні міжнародних проблем і перформуванні національної самосвідомості у молодого покоління.

2. Політизація суспільного буття нагально вимагає в ім'я розбудови суверенної України зламу емоційної домінанти при розгляді й вирішенні етнополітичних процесів, зорієнтування всіх громадян не на пошуку об'єктів ненависті, винуватців колишньої згубної політики, а на відшукування реальних шляхів виходу з крайньої, критичної ситуації, реального досягнення конструктивності в усіх сферах економічного, соціально-політичного та духовного життя.

3. Виходячи з того, що на нинішньому етапі розбудови суверенної України на молоду покоління покладаються надії, пов'язані з подальшою долею новостворюваної самостійної держави, то доцільно зосередити належну увагу на внесенні радикальних змін у виховний процес з молоддю й розробленні та реалізації молодіжної державної політики.

4. Серцевиною такої багатофункціональної політики повинно

отати формування у підостаючого покоління національної самосвідомості і зміцнення у нього високих гуманістичних і патріотичних почуттів.

5. Плідність даної роботи залежить від встановлення в Україні консенсусу між державними і громадськими структурами, злагоди й довіри всіх громадян незалежно від походження, соціального й майнового стану, расової та національної приналежності, релігійних переконань, роду і характеру занять та інших обставин.

6. Формування національної самосвідомості у підостаючого покоління тісно пов'язане з розробленням і втіленням у життя стратегічних напрямів всеукраїнської програми "Освіта" та відродження національної системи виховання дошкільної, учнівської й студентської молоді, яка ґрунтується на засадах родинного виховання, народної і наукової педагогіки і відображає самобутні сутності історичних, географічних, економічних, етнографічних, психологічних особливостей українців та представників національних меншин, що проживають на території незалежної України.

7. Зміцнення у молоді всіх компонентів національної самосвідомості в належній мірі залежить від цілепрямованої діяльності працівників культурно-освітніх закладів. Час нагально вимагає розроблення концепції національної культури, зміст якої повинен бути вільним від суб'єктивізму, архаїзму, політизації, примітивного розуміння народного та фольклорного мистецтва. З метою створення бібліотек, музеїв, театрів, філармоній, клубних закладів, парків культури та відпочинку в справжні вогнища духовного відродження варто посилювати їх матеріально-технічне забезпечення шляхом пошуку нових джерел фінансування - таких, як спонсорство, місцеві бюджети і т.ін.

8. Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що в досліджувані роки командно-адміністративна система виводила пресою, радіо і телебаченням вагоме місце в нав'язуванні молоді відповідного стереотипного орієнтування та викривленого бачення патріотизму, інтернаціоналізму й національної самосвідомості. В той же час комунікабельні засоби інформації відіграли суттєву роль у розбудженні свідомості широких мас, дівієють якої найплідніше виявилася під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Але щоб і далі зміцнювати різні компоненти національної самосвідомості у молоді працівники масових засобів інформації не повинні зупинятись на досягнутому, а більше готувати для них читачів, слухачів

та глядачів цікавих, конкурентноспроможних публікацій і перепач і продовжувати краді злобутки попередників.

9. Чільне місце в формуванні національно-патріотичних переконань у молоді займає усна пропаганда. Час вимагає від виступаючих уміння швидкого орієнтування в зльві різноманітної інформації, виявлення глибинних знань і твердої переконаності, досконалого володіння прийомами лекторської майстерності. Складність ситуації зобов'язує лекторів виступати так, щоб по їх слів, аргументів, навіть критики всі слухачі, в тому числі й опоненти, ота-вилися з повагою на всіх інформаційних зустрічах, "круглих сто-лах", дискусіях і т.д.

Поряд з загальними підсумками та висновками в дисертації оформульовані і рекомендації суто науково-дослідного характеру. Зокрема, автор перепобачує назрїлу необхідність підготовки:

а/ спеціальної узагальнюючої праці, в якій би системно досліджувався внесок представників української ідейної спадщини в розгортання національно-визвольного духу в Україні;

б/ окремої історіографічної монографії, де б критично аналізувалися добробки українських та зарубіжних учених у висвітлення тих чи інших аспектів національної самосвідомості;

в/ навчального посібника для студентів гуманітарних факультетів на тему: "Формування національної самосвідомості молодого покоління суверенної України. /Історія, сучасний стан, шляхи реалізації/";

г/ серії науково-популярних книжок, опублікованих в різних регіонах України на госпрозрахунковій основі, в яких би розповідалося про участь земляків на різних історичних етапах в боротьбі за свободу і незалежність української держави;

д/ довідника для юних читачів, пе б у вигляді запитань і відповідей розглядалися широкі аспекти формування у молоді національної самосвідомості.

Основний зміст дисертації відображений автором в таких опублікованих працях:

✓ Молодь і відродження національної самосвідомості. - К., Либіль. - 1992. - 10,01 др.арк. Рец.: Ралянське Прибужжя. - 1992. - 26 вересня; Український історичний журнал. - 1993. - № I.

Історія України. Навчальний посібник для студентів, учителів та учнів середніх шкіл. - Миколаїв, МДПІ. - 1992. - 19 др. арк. /В співавторстві/. Відг.: Ралянське Прибужжя. - 1992. - 5 вересня.

Історія України в особах .- Миколаїв, МДПІ.- 1993.- І4,75 др.арк. /В співавторстві/.

Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. - К., Гол.ред. УРЕ. - 1987. - ІІ9,34 др.арк. /В співавторстві/.

Степове: історія, полії, люди. - Миколаїв, МДПІ. - 1991. - 6,0 др. арк. /Керівник авторського колективу, член ред.колегії, рос. мовою/. Рец.: Радянське Прибужжя. - 1992. - 20 лютого.

Земля і люди. /Історія села Ульяновка та досвід роботи адміністрації і громадських організацій райгоспу імені Тельмана Миколаївського району Миколаївської області/. - Миколаїв, МДПІ. - 1991. - 6,0 др. арк. /Керівник авторського колективу, член ред. колегії, рос.мовою/. Рец.: Радянське Прибужжя. - 1992. - 20 лютого.

Ковалівка: минуле і сучасне. - Миколаїв, МДПІ. - 1991. - 5,5 др. арк. /Керівник авторського колективу, член ред.колегії, рос.мовою/. Рец.: Радянське Прибужжя. - 1992. - 20 лютого.

Обпалені війною Афганістану. - Миколаїв, Облполіграфвидав.- 1990. - 7,5 др.арк. /Керівник авторського колективу, рос.мовою/.

Почесні громадяни м.Миколаєва. - Миколаїв, Облполіграфвидав.-1991. - 6,7 др.арк. /Керівник авторського колективу і відповідальн. за випуск, рос.мовою/. Рец.: Южная правда, - 1991. - 27 листопада.

Традиції живуть і зміцнюються. - М., ДОСААФ. - 1985. - 2,56 др.арк. /Рос.мовою/.

Від батьків - до онуків. - Опеа, Маяк. - 1986. - 3,18 др. арк. /В співавторстві, рос.мовою/. Рец.: Южная правда. - 1986.- 13 жовтня; Трибуна рабочего. - 1987. - 17 січня.

Вони пройшли крізь вогненні роки: - Миколаїв, Облполіграфвидав. - 1991. - 1,6 др.арк. /Керівник авторського колективу, рос. мовою/.

Про групування - головна турбота. - Миколаїв, Облполіграфвидав. - 1991. - 0,62 др.арк. /Керівник авторського колективу, рос. мовою/.

Рівняння на юних героїв. - Миколаїв, Облполіграфвидав. - 1986. - I др.арк. /Рос.мовою/. Рец.: Южная правда. - 1986. - 6 безня.

Військово-політичне значення рейсів партизанських формувань в завершальний період визволення України від німецько-фашистських загарбників. - К., Знання. - 1979. - I др. арк. /В співавторстві, рос.мовою/.

Виховання патріотичних почуттів у радянської молоді на героїчних подвигах партизанів та підпільників, виявлених в роки Великої Вітчизняної війни. - Миколаїв, Знання. - 1979. - 0,8 др. арк. /Рос. мовою/.

В боях за Радянську Батьківщину. - К., ЦК ЛКСМУ. - I,5 др. арк. /В співавторстві/.

Діяльність культурно-освітніх закладів по формуванню у молоді патріотично-інтернаціоналістських почуттів. /На прикладах Миколаївщини/. Депоновано № III31. - М., 1983. - 0,7 др.арк. Див.: Новая советская литература по общественным наукам. История, археология, этнография. - 1983. - № 3. /Рос.мовою/.

Про роль монументальної пропаганди. - Миколаїв, Знання. - 1984. - I,4 др.арк. /Рос.мовою/.

Для юних приклад. - Миколаїв, Облполіграфвидав. - 1989. - I,0 др.арк. /Рос.мовою/.

Молодь і революційне оновлення суспільства// Людський чинник прогресу соціалізму: суть і проблеми. Частина II. - Миколаїв, Знання. - 1989. - 0,6 др.арк. /Рос.мовою/.

Мій трудовий колектив. Соціологічна анкета. - Миколаїв, МДП. - 1989. - 0,9 др.арк. /Співавтор і співвідповідальн. за випуск, рос.мовою/.

Необхідність критичного переосмислення довіду, нагромащеного працівниками народної освіти України, у формуванні та розвитку патріотизму й інтернаціоналізму у молоді. Депоновано № 41987. - М., 1990. - 2,0 др.арк. Див.: Новая советская литература по общественным наукам. Философские науки. - 1990. - № 12. /Рос.мовою/.

Рейди партизанських формувань у ході завершення визволення України // Український історичний журнал. - 1979. - № 10. - 0,6 др.арк.

Десант крокує в безсмертя // Соціалістична культура. - 1980. - № 5. - 0,4 др.арк.

Героїку народу - новим поколінням // Пам'ятники України. 1981. - № 1. - 0,3 др.арк. /В співавторстві/.

Гартування спеціалістів і громадян // Служба побуту України. - 1981. - № 4. - 0,2 др.арк.

Щоб росли патріотами // Соціалістична культура. - 1982. - № 11. - 0,2 др. арк.

Школа Варавикова // Военные знания. - 1983. - № 11. - 0,2 др.арк. /Рос.мовою/.

Музей юних героїв // Библиотекарь. - 1984. - № 5. - 0,2 др. арк. /Рос.мовою/.

Юним розвідникам // Пам'ятники України: - 1984. - № 2. - 0,2 др.арк.

Коли за справу беруться ентузіасти // Крылья Родины. - 1984. - № 10. - 0,2 др. арк. /Рос.мовою/.

До 40-річчя Великої Перемоги. Огляд листів // Народное образование. - 1984. - № 11. - 0,1 др.арк. /Рос.мовою/.

В отрунах відгомін битв // Соціалістична культура. - 1985. - № 3. - 0,3 др.арк.

Хвилина мовчання // Людина і світ. - 1985. - № 5. - 0,2 др. арк.

Партизанські рейди на Поділлі // Темі доповіді УІ Подільської історико-краєзнавчої конференції. - Кам'янець-Подільський: - 1985. - 0,1 др.арк. /В співавторстві/.

Музей у бібліотеці // Пам'ятники України. - 1985. - № 3. - 0,2 др.арк.

Пам'ятати, боротися // Соціалістична культура. - 1986. -

№ II. - 0,3 др. арк.

Героїчна діяльність революціонера-робітника І.А.Чигрина - важливе джерело виховання патріотизму // Актуальні проблеми дослідження біографій пролетарських революціонерів. Тези доповідей і повідомлень Республік. науково-практичної конференції. - Миколаїв, 1988. - 0,1 др. арк. /В співавторстві, рос.мовою/.

Із досвіду роботи відносно формування патріотичних та інтернаціоналістських почуттів у студентів // Інтернаціональне і національне в підготовці майбутнього вчителя. - Ізмаїл, ІДПІ. - 1989. - 0,1 др.арк. /Рос.мовою/.

Революційні, бойові і трудові традиції орлена Дружби народів колгоспу "Комуніст" Баштанського району Миколаївської області // Тези доповідей і повідомлень ІУ Республік. наукової конференції з історичного краєзнавства. - К., 1989. - 0,1 др.арк.

Роль Кіду в патріотичному та інтернаціональному вихованні учнів // Формування творчої особистості спеціаліста - вчителя в умовах перебудови роботи. - Миколаїв, МДПІ. - 1990. - 0,2 др.арк. /Рос.мовою/.

Про правомірне використання терміну "інтернаціоналістське виховання" // Суспільна свідомість і суспільні відносини в умовах перебудови. Матеріали Всесоюзної науково-практичної конференції.- Москва-Чернівці, 1990. - 0,1 др.арк. /Рос.мовою/.

Народознавчі і людинознавчі підходи у викладанні історії - важливий напрям виховання патріотизму і інтернаціоналізму у студентів // Активні методи виховання та навчання у вузі. - Миколаїв, МДПІ. - 1990. - 0,1 др.арк. /Рос.мовою/.

Вплив преси на формування у молоді патріотичних і інтернаціоналістських почуттів // Українська журналістика'89. Тези доповідей Республіканської науково-практичної конференції. - К., 1990.- 0,1 др.арк.

Пропаганда ідей патріотизму, інтернаціоналізму й національної самосвідомості в газеті "Зірка" // Українська журналістика'90. Тези доповідей ІІ Республіканської науково-практичної конференції. - К., 1991. - 0,1 др.арк.

Непоследовна діяльність державних і громадських організацій в 60-і - на початку 80-х рр. щодо формування у молоді патріотизму, інтернаціоналізму і національної самосвідомості // Сучасні політичні партії і громадські рухи. Тези доповідей Республіканської науково-практичної конференції. - Донецьк, 1991. - 0,1 кр.арк. /Рос.мовою/.

Про деякі аспекти діяльності державних і громадських організацій України щодо відродження національної самосвідомості молоді // Сучасний стан політичної реформи в Україні: теоретичні і практичні проблеми. - Олеса, 1991. - 0,1 кр.арк. /В співавторстві, рос. мовою/.

Історія виникнення на Миколаївщині німецького поселення Карл-струе // Проблеми історії національного руху на Україні /по 1917 р./: Друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція. Тези доповідей. Частина перша. - Київ-Миколаїв. - 1992. - 0,1 кр.арк.

Навчання і виховання рідною мовою - важливий засіб формування національної самосвідомості фахівців технічного профілю // Тези доповідей Республіканської конференції "Проблеми гуманізації технічної освіти". - К., 1992. - 0,1 кр.арк. /В співавторстві/.

Історіософські аспекти національної самосвідомості в українській ідейній спадщині // Українська ідейна спадщина у викладанні гуманітарних наук. Тези Республіканської науково-практичної конференції. - Секція друга. - Дніпропетровськ, 1992. - 0,1 кр. арк.

Основні напрями формування національної самосвідомості у студентів вищих навчальних закладів України // Гуманізація і гуманітаризація - пріоритетний напрямок державної політики України в галузі вищої школи. Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції. Частина 2. - Дніпропетровськ, 1992. - 0,1 кр. арк. /В співавторстві/.

Кічка відродиться знову // Нейес Лебен. - 1992. - № 2. - 0,2 кр.арк. /Німецьк.мовою/.

На тему інвентаризаційного дослідження також опубліковано особисто та у співавторстві 35 статей у колішніх часописах, а також у республіканських і місцевих газетах.

М. Баталюк

287487

AB 27.159

AB 27.159

Printed and bound by the Government Printing Office

Washington, D. C. 20540

Ordering Office: Superintendent of Documents

Stock Number: 5010-108-01-10000

Price: \$1.50